

ד"ר מרדכי הלפרין

לא תעמוד על דם רעך – הדין והחוק

ראשי פרקים:

- א. פרולוג
- ב. חוק לא תעמוד על דם רעך, התשנ"ח - 1998
- ג. דברי הסבר להצעת החוק

א. פרולוג

בשנת תשנ"ד כתב ד"ר אליעזר בן שלמה על החובה להציל נפשות במשפט העברי ובפסיקה של בית המשפט העליון בישראל¹. ד"ר בן שלמה הציג זו מול זו את הגישה האנגלו-אמריקאית השוללת הטלת חובת הצלת נפשות פוּזִיטִיבִית לבין המשפט העברי בו מעוגנת החובה להציל נפשות הן במצות עשה² והן באיסור לאו³, כמו גם את ההבדלים בגישות הערכיות השונות העולות מפסקי דין של שופטים בבית המשפט העליון בישראל.

כדאי לדעת כי לא רק בארצות מערביות כדוגמת צרפת, אלא אפילו בכרית המועצות קבע החוק הפלילי⁴ כעבירה את ההימנעות מלהגיש עזרה לאדם בסכנת מוות, בניגוד מוחץ לגישה האמריקאית הדוגלת בעיקרון אי ההתערבות וכהצהרתו של קין: "השומר אחי אנוכי?"⁵

המצב במדינת ישראל לפני חקיקת החוק החדש, מתואר בפירוט במאמרו של בן שלמה. את המצב החוקי ששרר אז ניתן לסכם בקצרה: עד לחקיקת חוק "לא תעמוד על דם רעך" לא היתה במדינת ישראל חובה כללית להצלת נפשות. למעשה היו קיימות אז רק שלוש קבוצות מוגדרות באוכלוסייה, אשר חוייבו בחקיקה ראשית או משנית להגיש עזרה ולהציל מסכנה:

1. הורים ביחס לילדיהם⁶;
2. כבאים באירוע של נזק לגוף ולרכוש⁷;
3. נוהג ברכב ביחס לנפגע תאונת דרכים⁸.

1. להלן עמ' 16.
2. מדין השבת אבידה המחייבת אדם למנוע נזק מחברו, בין נזקי ממון ובין נזקי גוף (סנהדרין עג, א; רמב"ם נדרים, ו, ח).
3. "לא תעמוד על דם רעך" (ויקרא יט, טז; סנהדרין שם).
4. סעיף 127 לחוק הפלילי הרוסי משנת 1960, הובא במאמרו של בן שלמה. שם.
5. Hall, General Principles of Criminal Law. את רעיון אי ההתערבות נימק שם המשפטן Hall כמילים הבאות: "איננו מאמינים עדיין בכנות כי כל אחד מאיתנו מחוייב מבחינה מוסרית להיות שומר אחיו" (הובא ע"י בן שלמה, שם).
6. חוק הכשרות המשפטית והאפוטרופסות התשכ"ב-1962, ס"ח 120.
7. חוק שירותי כבאות התשי"ט-1959.

עיקרון שיפוי המציל על הוצאותיו לצורך ההצלה תופס מקום חשוב בחקיקה. התברר כי דווקא הטלת חובת ההצלה היתה עלולה לפגוע בזכותו של המציל לשיפוי, לאור סעיף 5 (א) לחוק עשיית עושר ולא במשפט התשל"ט – 1979, המאפשר שיפוי רק של מי שהציל בהתנדבות "בלי שהיה חייב בכך". משום כך נחקק סעיף 2 (א) לחוק לא תעמוד על דם רעך, המחיל את הוראות השיפוי גם על מציל החייב בכך על פי החוק החדש.

שאלה מעניינת היא: האם קיים חיוב הצלה במקום שהניצול, הנמצא בסכנת חיים מתנגד לפעולת ההצלה? החוק החדש, בניגוד לסעיף 2(ב) בהצעת החוק, מתעלם משאלה זו לחלוטין. רמז לגישת המחוקק ניתן לראות בחוק זכויות החולה התשנ"ו – 1996, בסעיף 2(15) ו 3(15), כאשר במצבים מוגדרים של סכנה חמורה או מצב חירום רפואי, המחוקק התיר להציל ולתת טיפול גם אם המטופל מתנגד לכך. אפילו שיפוי המציל בניגוד לדעת הניצול מוסדר בחוק עשיית עושר ולא במשפט, בסעיף 5(ג).

עמדת ההלכה על חובת הצלה מול התנגדות הניצול מחייבת דיון נפרד. אולם בראשי פרקים נציין כי מצוות "לא תעמוד על דם רעך" האמורה בתורה נסמכת על מצוות השבת אבידה, ומבחינה עקרונית הלאו תקף רק במקום בו קיימת מצוות עשה של השבה⁹. מכאן נובע, לכאורה, שבדיוק כמו בהשבת אבידה, גם איסור "לא תעמוד" לא קיים כשהניצול מתנגד. למרות זאת הדברים אינם פשוטים, במיוחד לאור ההכרה בהסכמה רטרואקטיבית של הניצול, כפי שנלמד מהתוספתא¹⁰ ונדון במסגרת אסיא¹¹ בעבר.

חקיקת החוק אותה הוביל ח"כ חנן פורת, יו"ר ועדת חוקה חוק וחמשפט בכנסת הארבע-עשרה, איננה רק הצהרה ערכית חשובה, אלא גם תרומה ממשית לאינטרס הציבורי. החוק מגדיל את הסיכוי של כל אחד מאתנו להנצל בעת סכנה, כאשר יותר אנשים יפעלו ויבואו לעזרתו. למרות שמאחורי הקלעים התנהלו מאבקים לא קלים על עצם העיקרון המוסרי הטמון בחוק תוך נסיון לצימצום תחולתו, הרי שעם השלמת החקיקה, מציבים החוק ודברי ההסבר המצורפים להצעת החוק, את מדינת ישראל בין המדינות הנאורות בהם ערך חיי-אדם איננו מליצה בעלמא. מעתה שוררת חובה חוקית, מוסרית ומעשית:

לא תעמוד על דם רעך !

8. תקנות התעבורה התשכ"א - 1961, ת' 144(א), 2 (א-ב) ת' 146 (א).
9. הרב יצחק זילברשטיין, בשם חותנו הגר"ש אלישיב, על פי הגמרא בסנהדרין עג, א (הובא באסיא נה, עמ' 48-49, תשנ"ה, ובספר אסיא ט, עמ' 41-42, תשס"ד).
10. תוספתא שקלים פרק א.
11. מ. הלפרין, התנגדות הורים לניתוח התינוק המסוכן, אסיא מט-נ, 82-94 (תש"ן); ספר אסיא ח', 19-31.

ב. החוק

חוק לא תעמוד על דם רעך, התשנ"ח – 1998*

חובת הצלה והשטת עזרה	<p>1. (א) חובה על אדם להושיט עזרה לאדם הנמצא לגור עיניו, עקב אירוע פתאומי, בסכנה חמורה ומיידית לחייו, לשלמות גופו או לבריאותו, כאשר לא-ידו להושיט את העזרה, מבלי להסתכן או לסכן את זולתו.</p> <p>(ב) המודיע לרשויות או המזעיק אדם אחר היכול להושיט את העזרה הנדרשת, יראוהו כמי שהושיט עזרה לענין חוק זה: בסעיף זה, "רשויות" – משטרת ישראל, מגן דוד אדום ושירות הכבאות.</p>
החזר הוצאות ותשלומי נזק	<p>2. (א) הוצאות סעיף 5 לחוק עשיית עושר ולא במשפט, התשל"ט 1979¹, יחולו גם כאשר המזכה פעל מכוח תוכתו על פי הוצאות סעיף 1.</p> <p>(ב) בית המשפט רשאי לחייב את מי שגרם לסכנה שהניצול נקלע אליה, לרבות את הניצול עצמו אם גרם לסכנה זו, לשפוט את מי שהושיט עזרה בהתאם לתוכתו לפי הוצאות סעיף 1 על ההוצאות והתשלומים הסבירים שהוציא.</p>
שמירת דינים	<p>3. בכפוף להוצאות סעיף 2(א), אין בהוצאות חוק זה כדי לגרוע מהוצאות כל דין.</p>
עונשין	<p>4. העובר על הוצאות סעיף 1 לחוק זה, דינו – קנס.</p>
ביצוע	<p>5. שר המשפטים ממונה על ביצוע חוק זה.</p>
החילה	<p>6. תחילתו של חוק זה בתום 90 ימים מפרסומו.</p>
	<p>בנימין נתניהו ראש הממשלה</p> <p>צחי הנגבי שר המשפטים</p>
	<p>עור ויצמן נשיא המדינה</p> <p>דן תיכון יושב ראש הכנסת</p>

* נתקבל בכנסת ביום כ"ח בסיון התשנ"ח (22 ביוני 1998); הצעת החוק ודברי הסבר פורסמו בהצעות חוק 2398, מיום ד' בניסן התשנ"ה (4 באפריל 1995), עמ' 456.
1. ס"ח התשל"ט עמ' 42.

ג. דברי הסבר

הצעת חוק לא תעמוד על דם רעך, התשנ"ג - 1992*

הצעת חוק זה מקורה בצו התורה הקובע הלכה מוסרית גדולה "לא תעמוד על דם רעך אני ה'" (ויקרא י"ט ט"ז).

ובגמרא במסכת סנהדרין פורשה הלכה זו בצורה מוחשית:

"מנין לרואה את חברו טובע בנהר או חיה גורתו, או ליסטים באים עליו, שהוא חייב להצילו? תלמוד לומר: "לא תעמוד על דם רעך".

יתר על כן: בתלמוד שם למדים מפסוק זה שעל האדם להציל את חברו גם אם הדבר כרוך בטרחה רבה ובהוצאות כספיות מצידו, וכך נפסק ההלכה ברמב"ם "ביד החזקה" בהלכות רוצח ושמירת נפש (פרק א' הלכה י"ד).

ובטור חושן משפט (סימן תכ"ו סעיף א') הוסיף כי במקרה שיש לניצול ממון הוא חייב לשלם למציל (הלכות אלה פורטו בדרך שיטתית בספרו של המשנה ליועץ המשפטי לממשלה פרופ' נחום רקובר, "עושר ולא במשפט", עמ' 175-194).

הצעת חוק זה באה, איפוא, לעגן הלכה יהודית זו בחוק המדינה ואף לשתף את המדינה באחריות-על ויישום של עקרונות מוסריים אלה, הן בתחום הממוני – בקביעה כי אם אין לניצול אפשרות לשלם למציל תשא המדינה בהוצאות ההצלה, והן בתחום הענישה – בקביעה כי מי שיימנע ביודעין מלהגיש עזרה לנפגע הנמצא בסמוך לו צפוי לעונש של עד שנת מאסר.

אמנם אין מקובל בדרך כלל להעניש על עבירה המתבצעת באופן פסיבי ב"שב ואל תעשה". אך דומה כי "עמידה על הדם" באפס מעשה אינה רק עמידה פסיבית אלא יש בה ביטוי בוטה וחמור להתנכרות וזלזול בחיי אדם, ולפיכך ראויה היא לענישה הולמת במידת הצורך.

מקור: אסיא סה-סו, עמ' 5-8, 1999

* מתוך הצעת חוק של חבר הכנסת חנן פורת, תנ"ו, הוגשה ליו"ר הכנסת והסגנים והונחה על שולחן הכנסת ביום י"ט בכסלו התשנ"ג – 14.12.92.